

SARAH GREEN

Social Anthropology, School of Social Sciences,
University of Manchester, Manchester

O zlatnicima i eurima

Lociranje vrijednosti na grčko-turskoj granici

Neke valute imaju sposobnost prelaska granica i spajanja, odnosno razdvajanja ljudi i mjesta. U egejskoj regiji zlatnici su dugo korišteni u trgovini i društvenoj razmjeni, na složen način povezujući obale i otoke. Euro je razmjerno nedavno uveden kao nova vrsta transnacionalne valute, povezujući grčku stranu Egejskog mora s ostatkom Europske Unije, generirajući istovremeno složene odnose i razilaženja s turskom obalom. Prijelaz sa zlata na euro odražava cijeli niz širih političkih promjena koje su, doslovno i metaforički, izmijenile prekogranične odnose u egejskoj regiji. Ovaj rad služi se etnografskom građom o društvenim posljedicama koje su te promjene imale na stanovnike Mitilene, priobalnog grada na grčkom otoku Lezbosu, te promjenu njihovog odnosa prema Ayvaliku, priobalnom gradu na anatolijskoj obali u Turskoj. Fokus na shvaćanje različitih vrijednosti koje stanovnici Mitilene povezuju sa zlatnicima i eurima omogućuje nam da istražimo način na koji transnacionalne političke i ekonomske promjene utječu na svakodnevni život ljudi.

[*novac, zlato, euro, vrijednost, Mitilena, Ayvalik, trgovina, transnacionalni odnosi*]

UDK 330.13:930.85](495)(560)(1-04)
izvorni znanstveni članak
primljeno 28.4.2011.
prihvaćeno 9.9.2011.

Novac, transnacionalni odnosi i društvena sfera

U uvodu želim spomenuti poseban aspekt društvenih promjena koji me zanima u istraživanju egejske regije: način na koji su društveni odnosi ugrađeni u povijesne, političke i ekonomske odnose koji nadilaze kulturni i geografski kontekst. Već nekoliko godina radim na problemima koji se tiču granica i društvene lociranosti, a posebno me zanima način na koji granice ujedno i obilježavaju i stvaraju razlike koje su važne, da se poslužim frazom Gregoryja Batesona. Istovremeno me zanima i kako su granice međusobno povezane, kako se međusobno povezuju širom svijeta te, odatle, kako je ono što granice sadržavaju unutar svojih linija također dio ili je povezano s drugim mjestima i drugim granicama. Kako Tim Ingold kaže u svojoj knjizi *Lines*, ako liniju promatramo po dužini umjesto popriječno, ona postaje staza, put ili poveznica, a ne prepreka ili granica (Ingold 2007). Na taj su način ljudi koji žive na određenom mjestu i koji su ukotvljeni u određene međusobne društvene i kulturne odnose istovremeno i dio puno širih mreža odnosa, što utječe na njihov svakodnevni život i njihovo shvaćanje vlastitoga mjesta u svijetu.

Smatram kako je ovakvo povezivanje na djelu u egejskoj regiji već stoljećima, puno prije nego što se počelo govoriti o globali-

zaciji i transnacionalizmu. U razdoblju u kojem su carstva vladala ovom regijom konfiguracija povezivanja mjestâ razlikovala se od one kakva je vladala na vrhuncu razdoblja stvaranja i dominacije nezavisnih država i potom u vrijeme Hladnoga rata, ali carstva su i dalje generirala mnoštvo međusobnih odnosa i odnosa sa susjednim carstvima i državama, kako onim prijateljskima, tako i neprijateljskima. Danas mnogi drže kako se u ovoj regiji stvara jedna nova konfiguracija, u kojoj sve važniju ulogu u uključivanju mnogih država u razne zone sporazumâ, odnosa i trgovine ima Europska Unija. Neki smatraju i kako se EU posebno miješa u pitanja granica, u sam koncept granice: Del Sarto, na primjer, misli kako je za EU karakteristično “mnoštvo preklapajućih i ukrštajućih graničnih režima s podijeljenim funkcijama granica” (Del Sarto 2010:153).

O tome bih mogla dosta pisati jer me ta tema jako zaokuplja;¹ međutim, za moju diskusiju o zlatu i euru ključan je fokus na način na koji transnacionalni odnosi utječu na živote ljudi i njihov osjećaj vrijednosti, u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Kao antropologinju posebno me zanima svakodnevni kontekst: načini na koji događaji, ljudi, zakoni, ideje i sve ostalo postaje zapleteno u svakodnevne živote ljudi te kako utječe na razvoj njihovoga osjećaja vrijednosti, u svakom smislu te riječi. Kako ću detaljnije objasniti dalje u tekstu, fokus na različite oblike transnacionalnog novca – zlatnike s jedne, i eure s druge strane – činio mi se jednim od mogućih načina propitivanja promjena u tim vrstama transnacionalnih odnosa. To mi je omogućilo da svijet carstava, drugih vrsta transnacionalnih političkih unija te promjene koje je prelazak iz jednog u drugo uzrokovao spustim doslovno u džepove običnih ljudi i njihovo iskustvo svijeta. Novac neizbježno poprima oblik političkog i povijesnog trenutka u kojem postoji; on stvara razlike između mjesta i naroda, dok je, u isto vrijeme, ključni aspekt novca njegova uloga u trgovini. Ukratko, novac istodobno označava različitosti, ali je i stvoren da putuje između njih, da se kreće od jednog mjesta do drugog kao dio različitih aktivnosti, posebice razmjene. Čini se da unutar kratkoga teksta trebam ispričati prilično dugu priču: počet ću od sredine, s kratkim prikazom posljedica raspada Otomanskog Carstva na egejskom području te krenuti unatrag prema pričama i sjećanjima ljudi o tome kako je bilo ranije, a zatim prema suvremenoj situaciji

¹ Verzija ovoga rada je izvorno predstavljena na radionici “Money and the Shifting Locations of Eastern Peripheries” (Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, 16.-17. listopada 2009.) unutar projektne mreže COST Action ISO830 *Remaking Eastern Borders in Europe* (EastBordNet); drugi rad temeljen na sličnoj građi predstavljen je na konferenciji pod naslovom “Topographies of Happiness”, održanoj u Moskvi, također u listopadu 2009. Konačno, revidirana verzija rada predstavljena je na University College Dublin u ožujku 2010. Publikacija je u svim ovim prilikama doprinijela ovom radnom članku. Naravno, kao autorica jedina sam odgovorna za sve pogreške i nesporazume.

s eurom. U ovome tekstu posebice ću se osvrnuti na perspektivu s grčke strane egejske regije.

Pad

Iz grčke perspektive, priče o bliskoj povijesti egejske regije – a ta je povijest vezana uz stvaranje moderne turske i grčke države – najčešće prizivaju osjećaj gubitka i razdvajanja (Hirschon 2003; Koufopoulou 2003; Veremis 2003; Papataxiarchis 1999). Dominantni povijesni trenuci na koje se ljudi u ovoj regiji usredotočuju tiču se nasilnih sukoba između Grčke i Turske početkom 20. stoljeća, ubrzo nakon raspada Otomanskog Carstva. Ti događaji, koji se u Grčkoj nazivaju *maloazijska katastrofa*, a u Turskoj *Rat za nezavisnost*, od posebne su važnosti u tim pričama. Mala Azija, koja se u Turskoj naziva Anatolija, smještena je na krajnjem zapadu Turske; obala Anatolije označava istočni rub egejskog područja. Tu je grčka vojska doživjela jedan od svojih najtežih vojnih poraza. Grčka vojska okupirala je Malu Aziju 1919. godine i utaborila se u gradu Izmiru/Smirna na sjevernoj obali Egejskog mora. Tri godine kasnije, u rujnu 1922., turska je vojska silom i iznimno nasilno odatle izbacila grčku. Dok je trajala bitka, veliki dijelovi Izmira/Smirne spaljeni su do temelja, a brojni stanovnici ubijeni ili otjerani u more. Neki su se spasili penjući se na grčke vojne i ribarske brodove u luci; no, dvadesetak savezničkih ratnih brodova, većinom britanskih, ali i neki francuski i američki, koji su bili stacionirani malo izvan luke u izmirskom/smirnskom zaljevu, nisu im pružili pomoć. Štoviše, britanski su mornarički časnici spriječili izbjeglice da se ukrcaju na njihove ratne brodove. Saveznici su dobili naredbu da se ne miješaju u sukob.

Ovaj opis događaja iz 1922. godine sasvim je dovoljna osnova za razumijevanje ove regije kao poprišta velike tragedije za obje sukobljene strane, iako se u ovom radu, kako sam već napomenula, koncentriram na grčku stranu priče. Spaljivanje Izmira/Smirne proizvelo je desetke slika, a nekoliko fotografija i video snimki koje su preživjele obišle su svijet i lako se mogu pronaći na internetu. Naravno, ti su se događaji zbili prije gotovo 90 godina i život se od tada uvelike promijenio. Možemo zamisliti kako je rat zaboravljen ili barem izbljedio iz sjećanja, posebice zato što je preostalo malo ljudi koji su događaju svjedočili. Međutim, priče nisu zaboravljene i to iz dva razloga. Prvi ima veze s nacionalističkom poviješću obiju zemalja: i grčka i turska strana i dalje prepričavaju ove događaje kao ključne za utemeljenje država, a djeca o njima uče u školi svake godine. Drugo, i važnije za ovaj rad, nakon okrutnog rata uslijedila je prisilna razmjena stanovništva između Grčke i Turske koju je organizirala Liga

naroda i koja je prihvaćena Sporazumom iz Lausanne, potpisanim 1923. godine. U okviru tog sporazuma svi muslimani koji su živjeli na grčkom teritoriju trebali su biti preseljeni u Tursku, a svi pravoslavci koji su živjeli na turskom teritoriju trebali su biti preseljeni u Grčku. Kao rezultat toga, nekoliko je milijuna ljudi (oko točnog broja se još spore) preseljeno iz svojih domova, usprkos činjenici da je velika većina njih rođena i proživjela cijeli život u državi iz koje su tada nasilno istjerani (Hirschon 2003). Ova je razmjena izričito trebala biti trajna i nepovratna te je označila kraj desetljeća razmjernog blagostanja i kozmopolitizma egejske regije koji je zračio iz Izmira/Smirne, jednog od najvažnijih trgovačkih središta Otomanskog Carstva, čuvenog po raznolikosti kulturnih shvaćanja i društvenih odnosa. Istjerivanje velikog dijela populacije i dolazak tisuća izbjeglica ne samo u Izmir/Smirnu, već i u sve gradove i sela na obali Anatolije i na sve otoke u Egejskom moru, u kombinaciji s narušavanjem političkih i ekonomskih odnosa u cijelom području, radikalno je promijenilo društveni krajolik regije.

Dakle, ono što pričama o odnosima Turske i Grčke daje osjećaj tragedije i gubitka nije samo izrazito bezobzirno nasilje bitke iz 1922., već i nametnuti uvjeti sklopljenog mira. Nakon sporazuma iz Lausanne otoci u Egejskom moru uz zapadnu obalu Anatolije, od kojih su svi osim dva pripali Grčkoj, više nisu imali kozmopolitsko kopno u blizini te se više nisu nalazili na iznimno prometnoj trgovačkoj ruti. Naprotiv, sada su to bili udaljeni otoci, vrlo daleko od novog metropolskog centra, Atene. Tako je, nakon 1923. godine, za gradove i narode u egejskoj regiji započelo dugo razdoblje društvene i ekonomske krize, od koje se, prema mišljenjima nekih, još nisu u potpunosti oporavili.

Novac prelazi granice

U ovom ću se trenutku malo osvrnuti unatrag, prema razdoblju prije opisanog pada u egejskoj regiji. Većina priča o groznim događajima koji su sve promijenili, a zasigurno i ova, oslanjaju se na priču o boljem svijetu koji je izgubljen: o nekom vremenu, mjestu ili situaciji koji su bili gotovo savršeni, a koji su uništeni nepravdom epskih razmjera. Očito je to i u naslovu nedavno objavljene knjige Gilesa Milтона, *Paradise Lost: Smyrna 1922* (Milton 2009). Milton nije jedini autor koji u kontekstu događaja koristi tako emotivan jezik. Ono što je izgubljeno, prema takvim pričama, jest nešto zaista posebno: vrijeme i mjesto na kojem su se ljudi i narodi iz različitih zemalja i različitog porijekla okupljali kako bi trgovali te, uslijed toga, razvili, kako kaže priča, iznimno bogatu umjetničku, intelektualnu,

kulturnu i društvenu tradiciju. Sve se to temeljilo na trgovini, na sposobnosti ljudi da putuju i donose robu iz svih regija Otomanskog Carstva i šire, te da robu iz egejskog područja odnose na druga mjesta. Trgovina je egejskoj regiji donosila velike količine novca u različitim oblicima, a svi su ti oblici trebali biti prihvatljivi mnogim narodima i iskoristivi na različitim teritorijima. Ukratko, trgovina je zahtijevala oblike plaćanja koji su mogli, u većoj ili manjoj mjeri, zadržati svoju vrijednost i biti prihvatljivi u različitim zemljama i preko mnogih granica.

Tijekom tog razdoblja – razdoblja sreće prije tragičnoga pada – najcjenjenija vrsta novca bili su zlatnici: oni se nisu koristili za svakodnevnu kupovinu, već za predmete izrazito visoke vrijednosti u platežnom i društvenom smislu te za izgradnju obiteljskog bogatstva. Očito je da značaj zlata u odnosu na novac seže daleko u prošlost. Kako piše Jane Guyer u uvodu knjige *Money Matters*, u euroazijskoj tradiciji zlato se stoljećima koristilo za osiguravanje stabilnosti novca te napominje kako je čak i Marx držao da je zlato najvažniji “robni novac” (*the money commodity*) (Guyer 1995:6). Gregory kaže kako je zlato bilo “glavna roba od početka vremena trgovine” (Gregory 1997:2) – i to ne zbog neke prirodne ili inherentne vrijednosti zlata ili njegove veze s novcem, smatra autor, već zato što su oni u čijim je rukama bila politička vlast odabirali određenu “posebnu robu”, kao što je zlato, i fiksirali njezinu cijenu kako bi stvarali i kontrolirali novčane sustave (Gregory 1997:248). Gregory misli kako je krah američkog zlatnog standarda 1971. godine, doveo do napuštanja takve političke kontrole nad novcem, koji se potom u potpunosti prepušta tržišnim silama (*ibid.*). Tome ću se vratiti nešto kasnije; na ovome mjestu najvažnije je istaknuti da je zlato kroz povijest bilo uključeno u razvoj međugraničnih novčanih standarda. Ono je stoljećima bilo određeno kao transnacionalni oblik novca, koji se nije trebao razmjenjivati i kojemu nije bio potreban tečaj.

Zanimljivo je da se antropologija, osim što je proučavala predmete poput školjki i neke druge koji su imali funkciju novca, rijetko bavila novcem koji je upravo namijenjen putovanju preko granica. Studije koje su se time bavile prvenstveno su se fokusirale na razumijevanje značaja zamjene domorodačkih ili lokalnih valuta onima koje su nametnule kolonijalne vlasti (Law 1995; Gregory 1997: poglavlje VII; Gewertz i Errington 1995). Postoji niz studija o doznakama,² ali one se ne usredotočuju na osobitost i značenje novca kao takvog (npr. Binford 2003; Cohen i dr. 2005; Matejowsky 2005; Sikod i Tchouassi 2006); ustvari, oblik i način plaćanja doznaka često izostaju u takvim prikazima. To je posebno zanimljivo s obzirom na činje-

² “Doznaka” podrazumijeva bankovni prijenos novca; često se odnosi na novac koji radnici u inozemstvu šalju obitelji (op. prev.).

nicu da se ekonomski geografi koji se bave promjenom značenja novca osobito usredotočuju na pitanja tečaja i načina prelaska novca preko granica (Leyshon i Thrift 1997).

U svakom slučaju, sposobnost nekih oblika novca da prijeđu granice zanimljiva mi je stoga što priča o nedavnom tragičnom kraju razdoblja sreće u egejskoj regiji sa sobom nosi trag puno starije priče: one u kojoj je ta regija bila jedna od najstarijih trgovačkih zona na svijetu. Štoviše, prema mnogim povjesničarima novca, upravo je egejska regija lokacija najstarije poznate uporabe novca – posebice srebrnjaka i zlatnika – u svrhu trgovine (Pamuk 2000:2). Ljudi u Grčkoj i Turskoj znaju za ove klasične priče o regiji; svjesni su da je trgovina stoljećima ikonička karakteristika egejske regije. U tom kontekstu, Sporazum iz Lausanne iz 1923. godine, prouzrokovao je, osim mnogih društvenih i osobnih tragedija, i ozbiljan prekid stoljećima starog poretka stvari. Namjerno sam posudila tu frazu – poredak stvari (*order of things*) – od Liise Malkki (1992), koja ju je nesumnjivo posudila od Foucaulta, čija se knjiga *The Order of Things*³ bavi odnosom između istine i teorije. Malkki smatra kako je pretpostavljeni ontološki odnos između teritorija i identiteta rezultat metafora koje se koriste kako bi se taj odnos opisao. Slično tomu, čini mi se kako postoji pretpostavljeni ontološki odnos između prekogranične trgovine i egejske regije koji je posljedica određenog načina pričanja povijesti, određene vrste priča o toj regiji, što oblikuje smisao tamošnjeg poretka stvari: smještaj mora, egejske regije, između istoka i zapada (u geografskom i metaforičkom smislu) te postojanje mnoštva otoka, čini tu regiju, na neki način, prirodno predodređenom za trgovinu; a kada se ta slika spoji s povijesnim kazivanjima koja upravo i potvrđuju da se to područje stoljećima koristilo za trgovinu, tada je vrlo lako zaključiti kako je trgovina prirodni poredak stvari u regiji.

Slijedom te argumentacije može se ustvrditi kako je Sporazum iz Lausanne poremetio taj poredak, prekinuvši trgovačke putove u egejskoj regiji – a relativno noviji događaji nanovo su ih otvorili i omogućili ponovno uspostavljanje poretka. U smislu trgovine ti događaji nemaju toliko veze s promjenom političkih odnosa Grčke i Turske, koliko – moglo bi se reći, ponovno – s transnacionalnim sporazumima koje posreduje nadnacionalna sila. U sadašnjem vremenu ta nadnacionalna sila je Europska Unija. Ne radi se samo o tome da je Turska postala zemlja kandidat za pristupanje Europskoj Uniji, što znači da bi kopneni teritoriji uokolo cijele egejske regije ponovno mogli postati dijelom jedinstvenoga političkog entiteta, kao što je to bilo i za vrijeme Otomanskog Carstva. Radi se o tome da je

³ Riječ je o Foucaultovom djelu *Les Mots et les choses* (1966), u hrvatskom prijevodu *Riječi i stvari* (2002) (op. prev.).

od 1995. godine Europska Unija inicirala sklapanje niza transnacionalnih sporazuma sa ciljem vraćanja slobodne trgovine na cijelo područje Sredozemlja, uključujući i egejsko. Prvi od tih sporazuma bila je Barcelonska deklaracija, a najnovija varijacija, potpisana u ljeto 2008. godine, zove se Euro-mediteransko partnerstvo.⁴ Ta druga verzija započinje izjavom kako su potpisnici (sve zemlje članice Europske Unije i sve sredozemne države te cijeli niz transnacionalnih organizacija, poput Ujedinjenih naroda, Svjetske banke i Arapske lige) bili “nadahnuti zajedničkom političkom voljom da ponovno ožive nastojanja koja bi Sredozemlje pretvorila u područje mira, demokracije, suradnje i napretka”.⁵ Na to možemo gledati kao na težnju preoblikovanja regije s ciljem da se porekne prekid veza iz 1923. godine te kao na ponovno uspostavljanje veza i međusobnih odnosa – svojevrsan povratak trgovačkom poretku stvari.

Zlatnici (*sovereigns*)

U kontekstu navedenoga željela sam istražiti kako ljudi koji žive u sjevernom dijelu egejske regije govore o zlatnicima. Provela sam etnografsko istraživanje o promjenama odnosa između dva mala priobalna mjesta: Mitilene, glavnog grada grčkog otoka Lezbosa (grad koji je trenutno u središtu mojeg etnografskog istraživanja), i Ayvalika, razmjerno malog trgovačkog grada na sjevernoj obali Anatolije smještenog nekoliko kilometara sjeverno od Izmira/Smirne. Ta su dva grada odvojena uskim potezom Egejskoga mora koji se, u povoljnim vremenskim uvjetima, sporim trajektom može prijeći u manje od sat i pol.

Zlatnici su me počeli zanimati zbog učestalosti kojom su ih ljudi iz Mitilene spominjali i zbog dva različita konteksta u kojima su ih spominjali. Prvi od njih su priče mnogih ljudi koji su, kako kazuju, do 1960-ih za velike kupovine, primjerice za kupnju kuće ili automobila, i dalje plaćali zlatnicima, koji su se čuvali u obitelji i prenosili kao nasljedstvo, miraz te druge vrste darova. Drugi, najčešće spominjani, kontekst odnosi se na zlatnike za koje se vjerovalo da su ih ostavili ljudi koji su bili prisiljeni napustiti Ayvalik prilikom razmjene stanovništva 1923. godine. Ljudi su u mnogim prilikama govorili o tom skrivenom blagu koje je navodno bilo skriveno unutar zidova ili ispod podnih dasaka u pravoslavnim kućama koje su ljudi napustili kada su bili prisiljeni otići u Grčku. O blagu se

⁴ http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/index_en.htm.

⁵ “Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean” 13th July 2008, p. 8 (“Zajednička deklaracija Pariškog samita za Mediteran, Pariz, 13. srpnja 2008., str. 10; http://www.mvpei.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Pariska_deklaracija_2008.pdf).

uvijek govorilo kao o specifičnom zlatnom novcu (*gold sovereigns*),⁶ zlatnicima koji su se stoljećima kovali u Velikoj Britaniji i koji se i danas tamo kuju. Učestalo su se rabili u prekograničnoj trgovini te za razne druge svrhe u mnogim dijelovima svijeta, ne samo u Britanskom Carstvu, kao i u trgovini između britanskih i drugih teritorija, uključujući teritorije Osmanskoga Carstva.

Naravno, u razdoblju prije 1923. godine, postojao je i niz drugih načina plaćanja, kao i razne druge vrste zlatnika, uključujući i one koje su proizvodili sami Otomani (Pamuk 2000:59-62). S vremenom sam shvatila da je fraza "zlatni *sovereign*" – na grčkom χρυσή λίρα, tj. doslovno "zlatna funta" – više generički pojam za zlatnike. Britanski "zlatni *sovereign*" bio je zlatni standard za zlatni novac, da se poigram riječima. Jedan čovjek, koji je nekada živio u egejskoj regiji, ali se preselio u Atenu i redovito putovao između Turske i Grčke radi kupovine kućnog tekstila koji je preprodavao u Grčkoj, misli kako je većina ljudi preferirala britanske zlatnike (*gold sovereigns*) jer su jamčili 24-karatno zlato i bili vjerodostojniji. Nije imao povjerenja u talijanske zlatne lire, a nije mu se sviđala ni, kako je rekao, blijeda boja zlatnika "američkog orla".

Za njega, kao i za brojne druge ljude s kojima sam razgovarala, najvažnije je bilo to što su se ti zlatnici povezivali s razdobljem tijekom kojeg su se najviše koristili, s razdobljem prije 1923. godine; u tom vremenu Britanci su kao međunarodna politička sila zauzimali posebno važno mjesto u poimanjima ljudi. Činjenica da se većini nije sviđala količina moći u britanskim rukama u to vrijeme te činjenica da su se osjećali izdani od strane Britanaca za vrijeme krize u Smirni 1922. nije promijenila stavove prema britanskim zlatnicima; moć, svejedno bila ona pozitivna ili negativna, zlatnicima je davala neku vrstu sigurne vrijednosti, barem su je ljudi tako poimali. Nije se radilo tek o zlatu kao o robi; radilo se i o tome, kako piše Gregory u knjizi *Savage Money*, da je politička moć ostavila pečat na zlatu, a to je jamčilo njegovu kvalitetu. Bez obzira na to jesu li zlato navodno skriveno negdje u starim grčkim kućama u Ayvaliku zaista činili britanski zlatnici ili ne, naglasak je na tome da se radilo o zlatnicima najbolje kvalitete, o zlatnicima koji su garantirano bili zlatni.

Kada sam počela obraćati više pažnje na priče o skrivenim britanskim zlatnicima (*sovereigns*), počeo se pojavljivati cijeli niz drugih tema koje

⁶ Britanski zlatnik "*sovereign*" (znači: vladar, suveren) kroz povijest je poprimao različite veličine, oblike i težine, ali od 1817. godine utvrđen je standard po kojemu je prepoznatljiv: teži 7.9881 g, promjera 22,05 mm, debljine 1,52 mm, čistoće 91,67 % zlata. Na reversu prikazuje motiv Svetog Jurja kako ubija zmaja, a na aversu lik pojedinog engleskog suverena. Izvor <http://www.srebrozlato.com/numizmatika/zlatni-novac-zlatnik-engleska-sovereign.shtml> (op. prev.).

su se ponavljale, uz onu o tome da su sakriveni u starim kućama. Jedna od tema bila je i ta da su zlatnike tijekom dugih vremenskih razdoblja skupljale obitelji koje su živjele u tim kućama te da je to blago predstavljalo dugo razdoblje blagostanja tijekom kojeg se i nešto ušteđenoga novca moglo uvijek zamijeniti za zlatnike i dodati već postojećoj zbirci. U tim pričama jasna je poruka o dugovječnosti, sporom ritmu i štednji. Druge su priče upućivale na to kako su se zlatnici u prošlosti koristili kao nakit i u drugim oblicima ukrašavanja te kao dio miraza. Dok su svi ovi oblici uporabe zamagljivali razliku između zlata kao poželjne i vrijedne robe te zlata kao novca, ljudi nikada nisu propuštali izrijeком spomenuti njegovu trajnu važnost kao novca. Novac koji se nosi na tijelu, da posudim frazu od Marilyn Strathern, i dalje je novac (Strathern 1975).

Ključni značaj ove vrste novca jest taj da može *putovati*, može se kretati preko granica, te da može zadržati svoju vrijednost koja se svugdje prepoznaje. U tom smislu, britanski je zlatnik (*sovereign*) simbol premrežavanja egejske regije, simbol načina života izgrađenog na određenom poretку stvari koji se srušio 1923. godine. U isto vrijeme, zlato je fiksiralo ljude u njihovim odnosima i lociralo ih: dok je zlato bilo transnacionalno zlato, koje predstavlja neko drugo carstvo, određeni zlatnici (*sovereigns*) koje su ljudi posjedovali bili su *njihovi* – ti zlatnici su, u doslovnom i metaforičkom smislu, bili dio njihove *kuće*.⁷ Tako, čini mi se, želja za zlatnicima (*sovereigns*), kako je izražavaju ljudi u Mitileni u tom kontekstu, nije bila individualistička želja za potrošnjom; to nije bila čežnja koju danas predstavlja slavna reklamna parola “Jer vi to zaslužujete”, ideja da ljudi zaslužuju imati ono što žele konzumirati te da će ih zadovoljenje te želje usrećiti.⁸ Naprotiv, zlatnici (*sovereigns*) su u svom temelju predstavljali srodstvo i pripadnost, povezivali su ljude, otoke i mjesta u egejskoj regiji na način koji je, kako se ljudima činilo, uništen nakon 1923. godine. Zlato više nije cirkuliralo, raslo, niti se nosilo na tijelu; zaglavilo je u napuštenim kućama u Ayvaliku.

Zapravo nije ni važno postoji li niti je li ikada postojalo zlato u tim kućama u Ayvaliku; priče u stvari uopće ne govore o zlatu kao takvom, već o nostalgiji, o čežnji za prijašnjim društvenim svijetom za koji se ljudima činilo da više ne postoji. Kao i u svim oblicima nostalgije, misao da

⁷ Ovo je slično onome što Zelizer govori o “džeparcu” u SAD-u, u kojemu se razlikuje jedan određeni dolar od drugoga (Zelizer 1997) te onome što govori rad Hutchinsonove o Nuerima, koji iznosi drugačiju tezu o vrstama novca koje se mogu koristiti za različite svrhe (Hutchinson 1992). U ovom slučaju, ključna karakteristika zlatnika (*sovereign*) jest da oni na poseban način lociraju ljude kao dio “egejskoga poretka stvari”, dok u isto vrijeme predstavljaju inherentno transnacionalan entitet, entitet koji prelazi granice.

⁸ Zahvaljujem Piersu Vitebskom na elektroničkoj prepisci za vrijeme izrade ovoga rada, koja se ticala spomenutog koncepta potrošnje.

je u prošlosti postojalo ono što nam nedostaje – bili to društveni odnosi ili zlato – sama po sebi i nije važna (Gourgouris 1996:222-223); važno je prepoznati što se smatra da nam nedostaje danas.

Lociranje i dislociranje

Sada prelazim na današnje uvjete. Što se u tom kontekstu može reći o očiglednom i nedavnom povratku onome što sam nazvala egejskim poretkom stvari, o tom pomaku, kojeg je potakla Europska Unija, prema ponovnoj dostupnosti putovanja i trgovine u cijeloj regiji? Koji je to entitet koji bi se, poput britanskih zlatnika (*sovereign*), mogao koristiti kao sredstvo lociranja ljudi i kao novac koji može putovati preko granica bez gubitka vrijednosti? Jedini entitet te vrste povezan s Europskom Unijom jest euro. Euro je stvorila nadnacionalna politička vlast; on lako prelazi granice i čak se koristio, kao primjerice povremeno ponegdje i američki dolar, na mjestima gdje je lokalna valuta više ili manje izgubila svoju vrijednost (npr. na Kosovu). Međutim, ljudi iz Mitilene ne govore o euru ni približno isto kao što govore o zlatnicima (*sovereigns*). Mnogi se žale na tekuću valutu na razne predvidljive načine, posebice napominjući da je euro doveo do rasta cijena bez istovremenog porasta dohoda, što je dovelo do pada vrijednosti novca kojega su ljudi imali.

No, osim navedenoga, ljudi tvrde nešto još zanimljivije: naime, kažu da euro nije dovoljno povezan s njihovim mjestom – drahma je barem, kako mnogi upućuju, bila povezana s Grčkom; euro je valuta ni od kuda, nije vezana za posebno mjesto. To za sobom povlači zanimljiv osvrt o tome kako ljudi lociraju euro u usporedbi s britanskim zlatnicima (*sovereigns*). S jedne strane, postoji, naravno, značajna razlika između eura i zlatnika: novčanice i kovanice eura su fiducijarni novac – kao predmet, euro ima vrlo nisku materijalnu vrijednost; zlato je, pak, kako i sama riječ upućuje, zlatni standard materijalne vrijednosti. Niz autora – Chris Gregory, Mary Poovey, Geoffrey Ingham i Nigel Dodd između ostalih, bez obzira na to koliko se razilaze po drugim pitanjima – naglašavaju kako je fiducijarni novac ustvari neka vrsta zadužnice (engl. *promissory note*). Zlato je, nadalje, samo po sebi, u materijalnom smislu, upravo utjelovljenje vrijednosti koju predstavlja: supstanca zlata sama po sebi posjeduje vrijednost, nije potrebno nikakvo obećanje.⁹ Međutim, kako sam već spomenula, nisu sve vrste zlatnog novca bile jednake za ljude u egejskoj regiji: politički autori-

⁹ U engleskom jeziku riječ "obećanje" (*promise*) sadržana je u ranije korištenoj riječi "zadužnica" (*promissory note*) (op. prev.).

tet britanskog zlatnika (*sovereign*) igrao je ogromnu važnost u vrednovanju upravo tih zlatnih kovanica koje su iza sebe imale politički autoritet Britanskoga Carstva; jednostavno tu nije bila riječ samo o metalu! Isto tako, ljudi su izražavali i ideju kako su neke fiducijarne valute više “fiducijarne” od drugih, te da su neke manje direktno povezane s mjestom od drugih, i odatle da su neke valute “virtualnije” od drugih. U slučaju Mitilene mnogi su u kazivanjima istaknuli značajne razlike između grčke drahme i eura koji ju je u ovom smislu zamijenio. Grubo rečeno, grčku drahmu smatralo se “stvarnijom” od eura, koji je nekako više virtualan, manje “pravim novcem”, iako je vrijednost eura čvršća nego što bi drahma ikada mogla biti.

Ovo je zanimljivo jer su već i antropolozi i sociolozi novca isticali kako Europska Unija nema vlastiti suvereni teritorij, što europsku valutu čini različitom u odnosu na sve druge državne valute (Abélès 2000; Shore 2000; Dodd 2001; Dodd 2005). Euro nije lociran u onom smislu u kojem su locirane državne valute; on nije lociran ni na način na koji su to bili britanski zlatnici koje je izdavalo Britansko Carstvo koje je itekako imalo vlastiti suvereni teritorij – u tome je i smisao imena tog zlatnika (u značenju “vladar”, “suveren”). Neki tvrde kako novac anonimizira društvene odnose – kada koristite novac za plaćanje, nema potrebe za uspostavljanjem odnosa s osobom kojoj plaćate, što nije slučaj, primjerice, s trampom ili darom. Možda tome i jest tako, međutim, prije eura, novac nije anonimizirao *mjesta*. To implicira i Cohenova rasprava, nasuprot mišljenju kako broj valuta na svijetu opada kao rezultat globalizacije (Cohen 2004): novac je, misli Cohen, inherentno teritorijalan, on locira i sam je lociran od strane političke vlasti koja ga izdaje (ponekad i od drugih vrsta vlasti). Britanski su zlatnici (*sovereigns*) ljude locirali u geopolitičkim stvarnostima carstva, a te su stvarnosti bile uvučene u kompleksne prakse lociranja društvenih odnosa ljudi u egejskom području; ljudi to razdoblje nisu povezivali samo s blagostanjem, već i sa – sporom, društveno kolektivnom, brižnom – navikom štednje za budućnost. Suprotno tome, ljudi iz Mitilene o euru govore kao o deteritorijaliziranoj valuti, ovisnoj više o tržištu nego o političkoj vlasti, kao o valuti koja se temelji na trošenju, posuđivanju i zaduživanju, a ne na štednji. Danas, gledajući krizu u Grčkoj, takve se prosudbe čine vrlo dalekournima. Međutim, ono što želim naglasiti je nešto sasvim drugo: nije riječ samo o načinu na koji euro odražava i pomaže u kreiranju šireg političkog i ekonomskog konteksta u kojem se Grčka nalazi, već i o načinu koji odražava vrijednosti društvenih odnosa za koje ljudi vjeruju da su tim kontekstom poduprti ili istaknuti. Navedeno bih ilustrirala primjerima onoga što su ljudi rekli o euru u sklopu mog prvotnog istraživanja u i oko Mitilene, a potom ću završiti zaključnim razmatranjima.

Priče o euru¹⁰

Maria, prodavačica na tržnici u Mitileni (3.3.2007.)

Ako se Turci priključe Europskoj Uniji, zgazit će ih, neće znati što ih je snašlo. "Oni ne shvaćaju da euro nije novac za siromašne, to je novac samo za bogate." Euro je samo valuta koja stvara novac, a namijenjena je onima koji se bave samo stvaranjem novca iz novca. Kad smo imali drahmu, sve je bilo drugačije. To je smiješno: za ono za što mi je prije trebalo 50 drahmi, sada mi ni 500 drahmi nije dovoljno.

Stratis, umirovljeni poljoprivrednik (22.4.2007.)

Drahma je imala neku vrijednost, ali euro nema nikakvu. Ne možete živjeti od eura. Štoviše, potpore Europske Unije oduzele su vrijednost i mnogim proizvodima; ljudi sada proizvode – uzgajaju ljetinu – za potpore Europske Unije, a ne za sebe ili za tržište, tako da sam proizvod više nema nikakvu vrijednost. Proizvod je na neki način postao virtualan: ono što je stvarno je potpora Europske Unije, koja, prema Stratisu, nema veze sa zemljom, s potrebama ljudi, s tržištem ili samim proizvodom. Rezultat toga jest da su i zemlja i proizvodi izgubili svoju intrinzičnu vrijednost. Euro je došao sa svim tim; euro simbolizira sve ove promjene, on je valuta koja se koristi za promicanje politika koje su donijele sve te promjene.

Taksist iz Mitilene – stvarni i "lažni novac"

Pitala sam ga odakle u Mitilenu dolazi novac.

"Koji novac?", upitao me s nevjericom.

Spomenula sam skupe automobile, lijepe kuće i veliki broj banaka u gradu. Odgovorio je da su automobili i kuće kupljeni na kredit – sve je to samo naizgled, i na staklenim nogama, "nema gotovine, u rukama, ovdje", nastavio je, pokazujući na dlan i gledajući me u retrovizoru. "Puno je banaka i svi uzimaju kredite u njima", dodao je. "U tom novcu nema ničega stvarnoga. Otkada je došao euro, novac je postao kao novac za igru; nigdje nema pravoga novca, sve je na dug."

¹⁰ Ono što slijedi kratke su priče i direktni navodi ljudi s kojima sam u Mitileni razgovarala o njihovim pogledima na novac.

Grafiti

Običaj pisanja političkih grafita i stavljanja političkih poruka na plakate i naljepnice prisutan je u cijeloj Grčkoj. Evo nekoliko primjera iz Mitilene:

Mural na stražnjem zidu supermarketa:

“Fuck Euro’s” (*sic*)

Naljepnica na zidu u Ateni:

“Καταναλωτή!!! Να σκεφτεσαι με λεφτά, όχι με ευρώ”
 (“Potrošači!!! Mislite novcem, ne eurima”)

ΜΑΘΕ ΝΑ ΣΚΕΦΤΕΣΑΙ ΜΕ ΛΕΠΤΑ ΚΑΙ ΟΧΙ ΜΕ ΕΥΡΩ. ΔΗΛΑΔΗ ΜΗ ΣΚΕΦΤΕΣΑΙ ΜΕ ΧΡΥΣΕΣ ΑΙΡΕΣ, ΑΛΛΑ ΜΕ ΤΑΛΗΡΑ.

(“Naučite misliti novčićima, a ne eurima. Drugim riječima, ne mislite zlatnicima (*sovereigns*) nego s pet drahmi.”)

Θυμίζουμε πως το 1970 μια ΧΡΥΣΗ ΛΙΡΑ είχε 366 δρχ. Και το Ευρώ τώρα έχει 400 δρχ.

(“Sjećamo se da je 1970. jedan ZLATNIK (*sovereign*) vrijedio 366 drahmi, a euro sada vrijedi 400 drahmi.”)

Zaključna razmatranja

Mnogi ljudi koji žive u Mitileni izrazili su mišljenje kako se političke i ekonomske mijene koje se događaju mogu predstaviti prijelazom od britanskog zlatnika preko drahme do eura. To ujedno označava i pomak od materijalne prema virtualnoj vrijednosti: od vrijednosti koja se može mjeriti i nekako postaviti u odnos s onim što ljudi znaju o materijalnom i moralnom svijetu, prema vrijednosti koja nije povezana s ničim opipljivim, koja je uspostavljena pomalo tajnovitim putem. Nije riječ samo o tome da je euro povezan s Bruxellesom, koji je jako daleko od Mitilene – i zlatnici (*sovereigns*) su se kovali daleko od Mitilene i povezivani su s Britanskim Carstvom, koje je isto tako bilo vrlo udaljeno od Mitilene, osim, naravno, u sferi trgovine. Riječ je više o lancima vezâ i povezanosti kroz koje je euro osmišljen, a što ljudima daje osjećaj kako je riječ o iznimno virtualnom entitetu. Prije dosta godina Chris Gregory je napisao da su “vrijednosti oni nevidljivi lanci koji povezuju odnose između stvari s odnosima između ljudi” (Gregory 1997:12). Dodala bih kako i odnosi među ljudima mogu prelaziti granice. Počela sam shvaćati kako uobičajene priče o zlatnici-

ma skrivenima negdje u starim kućama u Ayvaliku, još od 1922. godine, nisu samo još jedna verzija sna o dobitku na lutriji: one podrazumijevaju i određene vrste veza, odnosa i vrijednosti u regiji za koje se misli da su postojali prije premještanja stanovništva 1922., kada su postojale bliske veze između dviju strana. Većina sjećanja na ta vremena pretvorila se u stereotipe i često ponavljane izjave o tome što se dogodilo. Međutim, priče o zlatnicima (*sovereigns*), koje, ironično, zvuče nevjerovatnije od većine drugih priča, svejedno daju relativno jasnu sliku o tome kako ljudi vide promjene u odnosima između Mitilene i Ayvalika: svijet veza uspostavljenih posjedovanjem, čuvanjem, trgovanjem, usporedbom i povremenim poklanjanjem zlatnika (*sovereigns*) (posebno pri sklapanju braka) pokleknuo je pred svijetom pozajmica i kredita te tajnovitim načinima na koje je vrijednost nastala i nestala poput *cerigradske mačke*, ostavljajući za sobom samo osmijeh i uspomenu.

Prevela Ivona Grgurinović

Literatura

- Abélès, M. 2000. "Virtual Europe". U *An Anthropology of the European Union. Building, Imagining and Experiencing the New Europe*. I. Bellier i T. Wilson, ur. Oxford: Berg, 31-52.
- Binford, L. 2003. "Migrant Remittances and (Under) Development in Mexico". *Critique of Anthropology* 23/3:305-336.
- Cohen, B. J. 2004. *The Future of Money*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Cohen, J., R. Jones i D. Conway. 2005. "Why Remittances Shouldn't be Blamed for Rural Underdevelopment in Mexico. A Collective Response to Leigh Binford". *Critique of Anthropology* 25:87-96.
- Del Sarto, R. A. 2010. "Borderlands. The Middle East and North African as the EU's Southern Buffer Zone". U *Mediterranean Frontiers. Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*. D. Bechev i K. Nicolaidis, ur. London: Tauris Academic Studies, 149-165.
- Dodd, N. 2001. "What is 'Sociological' about the Euro?" *European Societies* 3/1:23-40.
- Dodd, N. 2005. "Reinventing Monies in Europe". *Economy and Society* 34:558-583.
- Gewertz, D. B. i F. K. Errington. 1995. "Duelling Currencies in East New Britain. The Construction of Shell Money as National Cultural Property". U *Occidentalism. Images of the West*. J. Carrier, ur. Oxford: Oxford University Press.
- Gourgouris, S. 1996. *Dream Nation. Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*. Stanford: Stanford University Press.
- Gregory, C. A. 1997. *Savage Money. The Anthropology and Politics of Commodity Exchange*. Amsterdam, London: Harwood Academic Publishers.
- Guyer, J. I., ur. 1995. *Money Matters. Instability, Values and Social Payments in the Modern History of West African Communities*. Portsmouth, London: Heinemann, James Currey.
- Hirschon, R., ur. 2003. *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Hutchinson, S. 1992. "The Cattle of Money and the Cattle of Girls among the Nuer, 1930-83". *American Ethnologist* 19/2:294-316.
- Ingold, T. 2007. *Lines. A Brief History*. London: Routledge.

- Koufopoulou, S. 2003. "Muslim Cretans in Turkey. The Reformulation of Ethnic Identity in an Aegean Community". U *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. R. Hirschon, ur. New York, Oxford: Berghahn Books, 209-219.
- Law, R. 1995. "Cowries, Gold, and Dollars. Exchange Rate Instability and Domestic Price Inflation in Dahomey in the Eighteenth and Nineteenth Centuries". U *Money Matters. Instability, Values and Social Payments in the Modern History of West African Communities*. J. I. Guyer, ur. Portsmouth, London: Heinemann, James Currey.
- Leyshon, A. i N. Thrift. 1997. *Money/Space. Geographies of Monetary Transformation*. London, New York: Routledge.
- Malkki, L. 1992. "National Geographic. The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees". *Cultural Anthropology* 7/1:24-44.
- Matejowsky, T. S. 2005. "Overseas Contract Labor, Remittances, and Household Consumption. A Case Study from San Fernando City, the Philippines". *Research in Economic Anthropology* 24:11-36.
- Milton, G. 2009. *Paradise Lost. Smyrna 1922 – The Destruction of Islam's City of Tolerance*. London: Sceptre.
- Pamuk, S. E. 2000. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papataxiarchis, E. 1999. "A Contest with Money. Gambling and the Politics of Disinterested Sociality in Aegean Greece". U *Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*. S. Day, E. Papataxiarchis i M. Stewart. Boulder, ur. Colo.: Westview Press, 158-175.
- Shore, C. 2000. *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London, New York: Routledge.
- Sikod, F. i G. Tchouassi. 2006. "Diaspora Remittances and the Financing of Basic Social Services and Infrastructure in Francophone Africa South of the Sahara". *International Studies in Sociology and Social Anthropology* 105:41-58.
- Strathern, M. 1975. *No Money on Our Skins. Hagen Migrants in Port Moresby*. Port Moresby: New Guinea Research Unit Australian National University.
- Veremis, T. 2003. "1922: Political Continuations and Realignments in the Greek State". U *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. R. Hirschon, ur. New York, Oxford: Berghahn Books, 53-62.
- Zelizer, V. A. 1997. *The Social Meaning of Money. Pin Money, Paychecks, Poor Relief and Other Currencies*. Princeton: Princeton University Press.

Of Gold and Euros. Locating Value on the Greek-Turkish Border

Summary

Some currencies have the capacity to cross borders and to generate both links and separations between peoples and places. For centuries, gold coins had that capacity, and most recently, the Euro was designed to travel across borders without the need for currency conversion. Each, gold coins and the Euro, was linked with very different transnational political and economic conditions, ones that de-

finer what could be called a certain order of things in the world. In the Aegean, gold sovereigns were widely used in the past in trading and in social exchanges within and between families across the Aegean sea, complexly interlinking the different coasts and islands. In the early 20th century, after bitter conflicts between Greek and Turkish armies, relations across the Aegean were disrupted. Relatively recently, Euros have been introduced as a new kind of transnational currency, linking the Greek side of the Aegean with the rest of the EU, while generating complex relations, and separations, with the Turkish coast. This shift from gold to Euros as a transnational currency reflects a series of wider political changes that have, both literally and metaphorically, altered the shape of Aegean cross-border relations. The paper uses ethnographic research on the social implications of that change for the peoples of Mytilene, a coastal town on the Greek island of Lesbos, and their shifting relations with Ayvalik, a coastal town on the Anatolian coast in Turkey. Focusing on Mytilene people's understanding of the different values associated with gold sovereigns on the one hand, and Euros on the other, provides a window through which to explore how transnational political and economic changes become involved in people's everyday lives.

[*money, gold, euro, value, Mytilene, Ayvalik, trade, transnational relations*]